

Akademik prof. dr Boris Krivokapić

Ruska akademija prirodnih nauka – RAEN (Socijalnoekonomsko i pravno odeljenje), Moskva

Poslovni i pravni fakultet, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd

Pravni fakultet, Samarski nacionalni univerzitet „S. P. Koroljov“, Samara

PERSPEKTIVE MEĐUNARODNOG PRAVA

Već sada se može pretpostaviti da su pred nama prekomponovanje međunarodne zajednice, pojava novih subjekata međunarodnih odnosa, revolucionarni prodori u nauci i tehnologiji, masovno korišćenje veštačke inteligencije itd. Stoga i zanimljivo pitanje: u kom pravcu će se kretati razvoj međunarodnog prava? Rad ima devet delova. U prvom je dat osvrt na globalizaciju, internacionalizaciju i regionalizaciju i njihov značaj za međunarodno pravo, kao i na njegov uticaj na te procese. Drugi deo bavi se subjektima međunarodnog prava – državama, kvazidržavama, međunarodnim organizacijama, kvazimeđunarodnim organizacijama, subjektima sui generis, pojedincima, grupama i čovečanstvom. U naredna dva dela razmotreni su očekivani pravci razvoja međunarodnog zakonodavstva (izvora međunarodnog prava) i međunarodnih sudova. Peti deo je posvećen kosmičkom pravu koje će doživeti pravi bum, uporedo sa novom fazom osvajanja kosmosa i, naročito, početkom njegove kolonizacije. Pošto nije realno verovati da će nestati ratovi, naredni deo članka bavi se pravom oružanih sukoba. Sedmi deo ukratko ukazuje da će promene doživeti i druge oblasti međunarodnog prava. Osmi deo posvećen je problemu fragmentalizacije međunarodnog prava, a poslednji, deveti, krizi i doslednom poštovanju međunarodnog prava.

Ključne reči: Međunarodno pravo; Globalizacija; Internacionalizacija; Regionalizacija; Subjekti međunarodnog prava; Međunarodni sudovi; Kosmičko pravo; XXI vek.

* * *

Međunarodno pravo je razvijenije nego ikada. Sve tešnja povezanost raznih delova sveta, novi oblici međunarodne saradnje, pojava velikog broja novih država i novih međunarodnih organizacija, neverovatan tehnološki napredak, zajednički problemi čovečanstva i razni drugi faktori učinili su da je ono obogaćeno

Boris Krivokapić, *krivokapicboris@yahoo.com*.

novim normama i institutima, pa i čitavim novim granama.¹ Prirodno, postavlja se pitanje kuda sve to ide, kakve su dalje perspektive međunarodnog prava?

S tim u vezi, odmah i novo pitanje – o kom periodu govorimo? Da li imamo u vidu neki kraći (npr. do 2030 g.) ili duži vremenski period (npr. do kraja ovog veka). Čak i na kraće staze sve što se može reći je uvek samo želja ili pretpostavka, nešto što se sigurno neće u potpunosti ostvariti. To je još više izraženo kada su u pitanju duži vremenski periodi. Razlog tome je što je svaki analitičar objektivno i subjektivno ograničenim svojim znanjima i saznanjima, sposobnostima i informacijama koje su mu dostupne. Uostalom, dovoljno je da se dogodi neka važna nepredviđena okolnost i sve prognoze koje su izgledale razumno i logično padaju u vodu. Pa ipak, zanimljivo je, a može biti i korisno da se poigramo i zavirimo u budućnost.

U principu jedino što možemo da kažemo sa velikom dozom sigurnosti jeste da, sem u slučaju novog svetskog rata, pandemije sa velikom smrtnošću i slične globalne katastrofe koja bi uništila svet ili ga vratila mnogo koraka nazad, međunarodno pravo će nastaviti da se razvija.

Kako će se razvijati, to je već drugo pitanje. Odgovor na njega zavisiće od mnogo faktora: od sadržine odnosa u svetu i delovima koji ga čine, broja i vrste subjekata međunarodnih odnosa, problema koji će tražiti rešenje, stepena razvoja tehnike i tehnologije, rezultata postignutih u osvajanju kosmosa itd.

1. GLOBALIZACIJA, INTERNACIONALIZACIJA, REGIONALIZACIJA

Tri osnovne tendencije dominiraju odnosima u današnjoj međunarodnoj zajednici – globalizacija, internacionalizacija i regionalizacija. Premda međusobno konkurenti, ovi procesi se istovremeno donekle dopunjuju, a zajedničko im je i to što su u tesnoj vezi sa međunarodnim pravom.

1.1. Globalizacija, internacionalizacija i regionalizacija

1.1.1. Globalizacija. – Tako se naziva proces širenja ideja, vrednosnih sudova, određenog načina života i slično na čitav svet, podrazumevajući naročito povezivanje proizvodnih i finansijskih aktivnosti uz sve veću in-

¹ Za razne poglede na razvoj međunarodnog prava u naše vreme: M. Reisman, “International Law after the Cold War“, *American Journal of International Law* 4/1990, 859–866; J. Delbrück, “Structural Changes in the International System and its Legal Order: International Law in the Era of Globalization“, *Schweizerische Zeitschrift für Internationales und Europäisches Recht* 1/2001, 1–36; P. S. Berman, “From International to Law and Globalization“, *Columbia Journal of Transnational Law*, vol. 43, 2005, 485–556; R. A. Miller, R. M. Bratspies eds., *Progress in International Law*, Martinus Nijhoff Publishers 2008; M. Sterio, “The Evolution of International Law“, *Boston College International and Comparative Law Review* 2/2008, 213–256; I. Wuerth, “International Law in the Post – Human Rights Era“, *Texas Law Review*, vol. 96, 2017, 279–349.

tegraciju tržišta, robe i kapitala. Zahvaljujući ogromnom napretku tehnike, saobraćaja i sredstava komunikacije sve to se odvija velikom brzinom. Najprostije rečeno, globalizacija se svodi na pretvaranje planete u „globalno selo“ uz postepeno nestajanje država kao prevaziđenih društvenih formi.

Prednosti takvog povezivanja su nesumnjive – bolje međusobno upoznavanje i razumevanje; jačanje poverenja i solidarnosti; smanjenje opasnosti izbijanja međunarodnih sukoba; olakšavanje pronalaženja efikasnih odgovora na globalne probleme uključujući lečenje teških bolesti i epidemija, rešavanje socijalnih pitanja, sprečavanje propadanja prirode; obezbeđenje što racionalnijeg funkcionisanja svetske privrede; tesna saradnja u razvoju nauke i tehnike, osvajanju kosmosa, borbi protiv kriminala itd.

Ponekad se preterano insistira na globalizaciji kao cilju koji nema alternativu. Takvo shvatanje ima veliki broj pristalica među predstavnicima transnacionalnih kompanija, političarima određenih zemalja, nekim naučnicima i publicistima, pa i u delu „običnog sveta“ koji veruju da je globalizacija ne samo neizbežna, već i dobrodošla, jer će značajno doprineti podizanju kvaliteta života i eliminisanju sukoba.²

Međutim, od presudnog značaja je na koji način i u skladu sa čijim konceptom se ovo povezivanje sveta vrši. Ono ne bi smelo da se odvija po diktatu šačice najbogatijih i najmoćnijih, već u interesu svih stanovnika planete.

To, uostalom, primećuju mnogi. S pravom se ukazuje da globalizacija kakva se danas odvija (pod dominantnim uticajem i u interesu jedne svetske sile i svetskog biznisa) za ogroman deo ljudi predstavlja pretnju njihovim kulturama i načinu života; da taj trend znači da bogati postaju sve bogatiji, a siromašni sve siromašniji; da međuzavisnost raste i u onim oblastima koje nisu za hvalu, kao što su prekogranično zagađenje, međunarodni terorizam, transnacionalni kriminal, opasnost od izbijanja pandemija itd.; da, suprotno očekivanjima, globalizacija nije donela mir, već vodi oružanim sukobima koji su sve krvaviji i razorniji; itd.³

1.1.2. Internacionalizacija. – Pod njom se podrazumeva povezivanje u međunarodnim okvirima, ali uz u osnovi nepromenjenu ulogu država. To je u izvesnom smislu proces suprotan globalizaciji jer znači razvoj međunarodne saradnje i međunarodnih institucija, ali uz očuvanje suverenosti država. Posebne probleme predstavljaju internacionalizacije određenih pitanja (npr. položaja manjina u nekoj zemlji), sukoba (npr. prerastanje građanskog rata u rat između država), teritorija (npr. stavljanje određene teritorije pod međunarodnu upravu), prostora (npr. međunarodna zona u pravu mora) itd.

1.1.3. Regionalizacija. – To je naziv za svekoliko povezivanje država i naroda koji pripadaju istim geografskim područjima. Ono razvija solidarnost među njima, a ponekad (primer EU i integracija koje se razvijaju po

ugledu na nju) znači i poseban oblik povezivanja kojim se stvara jedna vrsta naddržavnog subjekta. Uslovno rečeno radi se o nekoj vrsti smeše internacionalizacije i globalizacije, ali na užem, regionalnom nivou.

Mnogi se pitaju nije li sudbina sveta upravo u regionalizaciji. Procesi globalizacije i regionalizacije teku paralelno, delom se dopunjavaju, a delom su suprotstavljeni.⁴

1.2. Uticaj na međunarodno pravo

To, koji će od pomenuta tri procesa imati prevagu, uticaće i na sudbinu međunarodnog prava. Ono je, s jedne strane, garant i branilac uspostavljenih odnosa, čuvar postojećeg, što znači sveta čiju osnovu čine suverene države. S druge strane, ono je, kada se to želi, i instrument za promene u izabranom pravcu. U tom smislu, dovoljno se prisetiti kakve su promene u odnosima u svetu izazvali npr. zabrana trgovine robovima, nagli razvoj ljudskih prava ili razvoj međunarodnog krivičnog prava i međunarodnih krivičnih sudova. Suprotno situaciji kada se norme međunarodnog prava javljaju radi regulisanja novonastalih odnosa (npr. u istraživanju i osvajanju kosmosa) u pomenutim primerima nisu se dogodile promene, pa onda bile fiksirane međunarodnim pravom, već je, upravo obrnuto, međunarodnopravno regulisanje tih pitanja izazvalo promene u stvarnosti.

Pristalice ubrzane globalizacije tvrde da je suverenost država neprimerena odnosima koji se grade u XXI veku, kada svet postaje jedno društvo. Po njima, suverenitet država i postojeće međunarodno pravo su ne samo prevaziđeni, već kočé razvoj sveta.⁵ Naprotiv, oni koji su za internacionalizaciju, rešenje vide u doslednom poštovanju i razvoju međunarodnog prava i njegovih instituta. Najzad, regionalisti su prvenstveno okrenuti određenoj regiji i odnosima koji se grade u njoj.

⁴ C. W. Henderson, *Understanding international Law*, Wiley-Blackwell 2010, 368–370.

⁵ R. H. Jackson, *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*, Cambridge University Press 1990; C. Schreuer, “The Waning of the Sovereign State: Towards a New Paradigm for International Law?“, *European Journal of International Law* 1/1993, 447–471; M. R. Fowler, M. J. Bunck, *Law, Power, and the Sovereign State: The Evolution and Application of the Concept of Sovereignty*, Penn State University Press 1995; A-M. M. Slaughter, “The Real New World Order“, *Foreign Affairs* 5/1997, 184; T. E. Aalberts, “The Sovereignty Game States Play: (Quasi-)States in the International Order“, *International Journal for the Semiotics of Law*, vol. 17, 2004, 245–257; S. D. Krasner, “Rethinking the Sovereign State Model“, *Review of International Studies*, vol. 27, 2001, 17; J. H. Jackson, “Sovereignty – Modern: A new Approach to an Outdated Concept“, *American Journal of International Law* 4/2003, 782–802; J. N. Maogoto, “Sovereignty in Transition: Human Rights and International Justice“, *University of Notre Dame Australia Law Review*, vol. 7, 2005, 83–98; J. Bartelson, “The Concept of Sovereignty Revisited“, *European Journal of International Law* 2/2006, 463–474.

Razmatrane opcije direktno su povezane sa perspektivama međunarodnog prava. Ako su postojeći međunarodni pravni okviri prevaziđeni, to znači da treba da budu zamenjeni novim, drugačijim. Kada i kakvim, to tek ostaje da se vidi. Koji god procesi da prevladaju, oni se neće moći ostvariti bez međunarodnog prava. Ono će biti instrument za sprovođenje željenih promena, kao što će i te promene sa svoje strane uticati na njega.

Ako se u nekom trenutku formira svetska federacija (sve izgleda vodi ka tome) međunarodno pravo će se pretvoriti u svojevrсно unutrašnje pravo sveta (poput saveznih propisa u federacijama) i to pravo koje je hijerarhijski iznad prava članica takve zajedice.

2. SUBJEKTI

2.1. Države i kvazidržave

2.1.1. Države. – Države su bile ne samo prvi, već veoma dugo i jedini subjekti međunarodnog prava.⁶ I danas su najvažniji njegovi subjekti i sve ih je više.⁷

Neki veruju da će broj država nastaviti da raste, dok drugi očekuju da će ulogu država kakve danas znamo (tzv. teritorijalne države) postepeno preuzeti „države-gradovi“.⁸ Ima i onih koji smatraju da će procesi regionalizacije i integracije dovesti do stvaranja regionalnih superdržava, a zatim „država-kontinenta“ i u krajnjoj liniji do svetske federacije. Bilo koji smer da uzmu promene u međunarodnoj zajednici, to će se odraziti na suverenost država. Ona nikada nije bila apsolutna, a u naše vreme se sve više ograničava.

Ima mišljenja da je država već izgubila ulogu koju je imala, te da procesi i stanja koja je ona u prošlosti kontrolisala na svojoj teritoriji (regulisanje društvenih odnosa, održavanje reda, zaštita od spoljnih napadača, staranje o privrednim tokovima, saobraćaju i dr.) danas se odvijaju nezavisno od nje ili bar bez njenog neposrednog ili odlučujućeg uticaja, pri čemu mnoga

⁶ O subjektima međunarodnog prava, B. Krivokapić, *Međunarodno javno pravo*, Beograd 2017, 255–518.

⁷ Na prelasku u XX vek bilo je samo 30-ak nezavisnih država. Oslobođenje kolonija, raspad nekih država i drugi procesi doveli su do znatnog povećanja broja država. Pored ostalog, i broj članica UN se učtverostručio – sa izvornih 50 u 1945. godini, narastao je na 193.

⁸ Gradovi su sve veći – i po broju stanovnika (raste broj megapolisa sa 10, 20, pa i 30 miliona stanovnika) i po teritoriji (neki zauzimaju površinu veću od teritorije mnogih članica UN) i po organizovanosti i ekonomskoj snazi (sve je više gradova koji su ekonomski jači od mnogih država) i po moći (gradovi imaju i svoje oružane snage - policiju, antiterorističke jedinice i slično). Pošto su sposobni da samostalno opstaju i razvijaju se, staraju se o svojoj bezbednosti, saraduju sa spoljnim subjektima itd. ne može se isključiti mogućnost da se takvi gradovi postepeno pretvore u gradove-države.

pitanja koja su bila u isključivoj nadležnosti država sada spadaju u domen međunarodnog prava. Država se u izvesnom smislu potkopava i iznutra, tako što njeni izvršni i zakonodavni organi, pa čak i sudovi, sve više samostalno ostvaruju razne vidove prekogranične saradnje (sa takvim organima drugih država) stvarajući gustu mrežu novih odnosa, koji čine deo novog međunarodnog poretka. Njihovom razvoju i jačanju još više doprinose zajednički problemi savremenog sveta, kao što su propadanje životne sredine, promena klime, terorizam, prekogranični organizovani kriminal itd.⁹ To su neki od razloga, zbog kojih deo doktrine smatra da je u vreme globalizacije, kada je mogućnost država da upravljaju svojim poslovima, pa i sopstvenom sudbinom, smanjena, suverenost prevaziđena.¹⁰ Na toj osnovi dolazi se do zaključka da nastaje globalna, svetska država, nadržava, novi oblik političke organizovanosti svetskog društva.

Napadi na suverenost država izazvali su reakciju onih koji nastoje da odbrane taj koncept kao nešto što za sada nema alternativu,¹¹ a pojavili su se i novi predlozi – da se umesto načela suverene jednakosti uvede načelo

⁹ A. M. Slaughter, 184.

¹⁰ S. H. Hashmi (ed.) *State Sovereignty: Change and Persistence in International Relations*, Penn State University Press 1997; K. Mills, *Human Rights in the Emerging Global Order: A New Sovereignty?*, MacMillan Press/St. Martin's Press 1998; J. H. Jackson, 782–802; J. I. Cohen, “Whose Sovereignty? Empire Versus International Law”, *Ethics & International Affairs* 3/2004, 1–24; D. A. Lake, “The New Sovereignty in International Relations”, *International Studies Review* 3/2003, 300–323; J. Bartelson, 463–474; J. L. Cohen, “Sovereignty in the Context of Globalization: A Constitutional Pluralist Perspective”, in: S. Besson, J. Tasioulas (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford University Press 2010, 261–280; S. Besson, “Sovereignty, International Law and Democracy”, *European Journal of International Law* 2/2011, 373–387.

¹¹ R. B. Bilder, “Perspective of Sovereignty in the Current Context: An American Viewpoint”, *Canada-United States Law Journal* 20/1994, 9–17; S. Duke, “The State and Human Rights: Sovereignty versus Humanitarian Intervention”, *International Relations* 2/1994, 25–48; M. R. Fowler, J. M. Bunc, (1995); L. Henkin, “Human Rights and the State 'Sovereignty'”, *Georgia Journal of International & Comparative Law*, vol. 25, 1995/96, 31–45; S. H. Hashmi, (1997); K. Mills, (1998); S. R. Ratner, “International Law: The Trials of Global Norms”, *Foreign Policy*, vol. 110, 1998, 65–80; L. Henkin, “That 'S' Word: Sovereignty and Globalization, and Human Rights, Et Cetera”, *Fordham Law Review* 1/1999, 1–14; S. D. Krasner, 17–42; K. Bennoune, “Sovereignty vs. Suffering?” Re-examining Sovereignty and Human Rights through the Lens of Iraq”, *European Journal of International Law* 1/2002, 243–262; J. H. Jackson, 782–802; D. A. Lake, 300–323; J. L. Cohen, (2004), 1–24; W. P. Nagan, C. Hammer, “The Changing Character of Sovereignty in International Law and International Relations”, *Columbia Journal of Transnational Law*, vol. 43, 2004, 141–187; R. Cryer, “International Criminal Law vs State Sovereignty: Another Round?”, *European Journal of International Law* 5/2005, 979–1000; J. Bartelson, 463–474; A. Anghie, *Imperialism, Sovereignty, and the Making of International Law*, Cambridge University Press 2007; A. Peters, “Humanity as the α and Ω of Sovereignty”, *European Journal of International Law* 3/2009, 513–544; J. L. Cohen, (2010), 261–280; S. Besson, 373–387.

njihove suverene nejednakosti,¹² da se izvrši nekakva preraspodela vlasti (engl. *power allocation*)¹³ itd.

Odnos prema suverenosti je istovremeno odnos prema međunarodnom pravu, jer ono počiva na načelu suverene jednakosti država. Tvrdnja da države više nisu suverene logično vodi stavu da međunarodno pravo mora da se gradi na nekim drugačijim principima.

Za sada je činjenica da i pored svih ograničenja koja proizlaze iz opšteg međunarodnog prava, članstva u međunarodnim organizacijama itd., suverenost država tvrdoglavo opstaje. Ona se manifestuje u takvim funkcijama kao što su: donošenje domaćeg prava i staranje o njegovom sprovođenju, sudska vlast, očuvanje bezbednosti i javnog reda, izdavanje novca, prikupljanje poreza, zaštita životne sredine, vođenje spoljne politike, održavanje stabilnosti u međunarodnim političkim, ekonomskim i sličnim odnosima, neposredno obezbeđenje i zaštita ljudskih prava itd.

Uostalom, u poslednje vreme trezveni glasovi se čuju i u pravnoj literaturi zapadnih zemalja, pa i samih SAD. Ističe se da „iz neophodnosti da se produbljuje saradnja ne treba izvlačiti zaključak da je suverenitet izgubio svoje funkcije“;¹⁴ priznaje se da „suverenost i dalje predstavlja kohezivni faktor čitave međunarodne zajednice i postojećeg sistema međunarodnih odnosa, kao i da se mora očuvati unutrašnja (ustavna) suverenost, što znači pravo svake države da sama određuje sopstvenu organizaciju, tačnije pravo njenog naroda da sam rešava unutrašnja pitanja“;¹⁵ zaključuje se da „u odsustvu boljih sredstava za prevazilaženje nejednakosti u odnosima između država, koncept suverenosti ostaje bolja od svih drugih ponuđenih opcija“;¹⁶ zapaža se da „suverenost država je bila i nastavlja da bude društveno, politički i pravno utemeljena“ te da „pokazalo se da se države i dalje tretiraju kao suverene, što je od suštinskog značaja u domenu isključive nadležnosti ili kada imaju poslednju reč u odnosu na važna pitanja ili posedovanje određenih prava – uprkos nedostatku apsolutne i isključive vlasti“;¹⁷ zaključuje se da i pored svih napada u eri globalizacije „suverenost je nastavila da bude – i treba da

¹² J. Donnelly, “Sovereign Inequality and Hierarchy in Anarchy: American Power and International Society“, *European Journal of International Relations* 2/2006, 139–170.

¹³ J. H. Jackson, 782–802.

¹⁴ M. Kay, “Государство и индивид как субъекты международного права“, в: В. Г. Витцтум, А. Прёльсс (ред.) *Международное право*, Москва 2015, 256.

¹⁵ J. Verhoeven, “Sovereign States: A Collectivity or a Community?“, *Hitotsubashi Journal of Law and Politics*, Special Issue, 1994, 167–168.

¹⁶ B. Kingsbury, “Sovereignty and Inequality“, *European Journal of International Law* 4/1998, 599.

¹⁷ T. Zick, “Are the States Sovereign?“, *Washington University Law Quarterly*, vol. 83, 2005, 337.

bude – važna norma međunarodnih odnosa¹⁸ i slično. Neki čak ugrađuju suverenost, tačnije suverene države, u definiciju međunarodnog prava.¹⁹

Izaista, uprkos tvrdnjama da predstavlja anahronizam, načelo suverenosti je i danas jedan od temelja i međunarodnih odnosa i međunarodnog prava. Da nije tako ne bi bilo državnih granica (odvajaju jedan suverenitet od drugog), državljanstva, carina itd. Uostalom, narodi i dalje žele svoje države, identifikuju se sa njima. Potvrdu toga imamo kada god su Olimpijske igre ili svetska prvenstva u nekom sportu. Veliki broj ljudi spreman je da i životom brani nezavisnost svoje zemlje. To su činjenice.

Štaviše, praksa pokazuje da države ne odumiru. Naprotiv, sve ih je više i sve su moćnije – i u ekonomskom, i u vojnom, i u svakom drugom pogledu.²⁰ Tačno je da se u savremenim uslovima države lišavaju dela funkcija, ali se zato javljaju nove, a mnoge postojeće produbljuju. Državni aparati se ne smanjuju, već rastu.

Koncept suverenosti će verovatno u nekom trenutku postati prevaziđen, ali to se neće dogoditi preko noći, a i kada se dogodi treba da bude rezultat transformacija zasnovanih na saglasnosti država i njihovih građana. Ne sme se dozvoliti da se teza o prevaziđenosti suvereniteta država iskoristi za zamenu postojećeg međunarodnog prava onim koje bi služilo nametanju sebičnih interesa najjačih centara moći. Uostalom i koncept suverenosti i čitavo međunarodno pravo štite pre svega nedovoljno snažne zemlje, a takav je najveći broj država. Stoga su u pravu oni koji primećuju da „danas imamo samo dva izbora: jačanje međunarodnog prava ili imperijalne projekte postojećih ili budućih supersila“.²¹

Dokle god postoje, države će, uz sva ograničenja, biti suverene. Čak i ako se današnja politička scena preoblikuje i osnovne ćelije međunarodne zajednice postanu gradovi-države, i oni će (čim su države) morati da poseduju neki vid suverenosti. Bez toga govorili bismo o regionalnoj ili lokalnoj autonomiji. Budu li se događaji razvijali u drugačijem pravcu, tako da dođe do obrazovanja nekakvih super država, regionalnih država ili država-kontinenata, i te tvorevine će morati da imaju suverena prava. U protivnom, radilo bi se o federalnim jedinicama svetske federacije.

¹⁸ O. Dahbour, “Advocating Sovereignty in an Age of Globalization“, *Journal of Social Philosophy* 1/2006, 108.

¹⁹ B. Simmons, “International Law“, in: W. Carlsnaes, T. Risse, B. A., *Handbook of International Relations*, Sage 2013, 353.

²⁰ Primećujući da verovanje da suverenitet svih država slabi predstavlja samo mit, neki autori ističu da promene u globalnom društvenom ili političkom okruženju ne narušavaju državni sistem niti umanjuju suverenost moćnih država. R. H. Steinberg, “Who is Sovereign?“ *Stanford Journal of International Law* 2/2004, 329–345.

²¹ J. L. Cohen, (2004), 24.

Državna suverenost i međunarodno pravo su tesno povezani. Nastali su u isto vreme (međunarodno pravo je stvoreno da bi regulisalo odnose između država) i zajedno se razvijali. Kada nestanu države, nestaće i međunarodno pravo, onakvo kakvim ga danas poznajemo.²²

2.1.2. Kvizidržave. – Postoje tvorevine koje po nečemu liče na države, ali im ipak nešto nedostaje (obično suverenost) da bi to zaista bile. Stoga ih možemo nazvati kvazidržavama. Tu spadaju prividne države (personalna unija i konfederacija); „kvrnje“, nepotpune države (nedovršena država i „propala“ država); zavisne teritorije; federalne, autonomne i slične jedinice; ustanici i oslobodilački pokreti; i teritorije pod međunarodnom upravom.

Većina njih već sada ima neki više ili manje izražen međunarodno pravni subjektivitet. Po svemu sudeći broj ovih tvorevina će rasti, te se pre ili kasnije može očekivati neki vid univerzalne kodifikacije pitanja koja se tiču međunarodnih prava i obaveza ovih subjekata.

2.2. Međunarodne organizacije i kvazimeđunarodne organizacije

2.2.1. Međunarodne organizacije. – Na svetskom nivou će se najverovatnije pojaviti nove specijalizovane agencije UN, kao npr. one koje bi se bavile problemima vezanim za zaštitu ljudskih prava ili određenih kategorija ljudi (slično postojećoj Međunarodnoj organizaciji rada), za očuvanje životne sredine, osvajanje kosmosa, kiber prostor itd. Posebno je verovatan nagli razvoj raznih regionalnih organizacija, među kojima i onih koje bi, po ugledu na EU, značile određeni oblik regionalne integracije.

Nezavisno od pojave novih organizacija, postojeće će doživeti određene promene. To važi i za UN, o čijoj reformi se dugo priča, ali se i pored preduzetih koraka, za sada malo postiglo.

Sva je prilika da će postepeno u članstvo međunarodnih organizacija biti primani i drugi subjekti, a ne samo države.²³ To u prvom redu podrazumeva prijem određenih međunarodnih organizacija (npr. prijem EU u UN) ali i nekih nedržavnih subjekata, kao što su transnacionalne kompanije (npr. u članstvo međunarodne organizacije za osvajanje kosmosa) ili međunarodne nevladine organizacije (npr. u članstvo organizacije u oblasti zaštite ljudskih prava).

²² Б. Кривокапић, „Државна сувереност и међународно право у ери глобализације“, у: А. Костић (ур.) *Државни поредак – Суверенитет у времену глобализације*, Београд 2019, 355–392.

²³ Premda izuzetno, takve primere imamo i danas. U Svetsku meteorološku organizaciju mogu se učlaniti i teritorije ili grupe teritorija koje nisu nezavisne, ali imaju sopstvenu meteorološku službu. Na toj osnovi članice ove organizacije su 183 članice UN, a uz njih 2 zavisne zemlje (Kukova ostrva i Niue) i šest tzv. teritorija (Britanske Karipske Teritorije, Kurasao i Sveti Martin, Francuska Polinezija, Hong Kong, Makao i Nova Kaledonija).

Problemi s kojim će se nositi većina međunarodnih organizacija, biće nastojanje da se raširi njihovo članstvo, obezbedi veća transparentnost i demokracičnost odlučivanja (prevazilaženje tzv. demokratskog deficita),²⁴ uvede novi načini glasanja,²⁵ spreči rast međunarodne birokratije, obezbede novi načini finansiranja itd.

Nezavisno od pravila međunarodnog prava koja uređuju osnivanje i rad konkretnih međunarodnih organizacija (konvencije o njihovom osnivanju odn. statuti) može se očekivati i usvajanje međunarodnih ugovora koji bi se odnosili na sve međunarodne organizacije kao subjekte međunarodnog prava. Uz stupanje na snagu Bečke konvencije o pravu ugovora između država i međunarodnih organizacija ili između međunarodnih organizacija (1986) što će se verovatno dogoditi relativno brzo,²⁶ to podrazumeva i sporazume kojima bi bila kodifikovana pitanja privilegija i imuniteta svih međunarodnih organizacija, diplomatski odnosi međunarodnih organizacija, prava i obaveze međunarodnih službenika itd.²⁷ Ne vidimo razlog zašto makar neke međunarodne organizacije ne bi uskoro dobile pravo da budu strana u sporu pred Međunarodnim sudom pravde, a možda i neka druga nova prava (npr. da stiču sopstvenu teritoriju).

Promene o kojima je ovde reč biće izvršene posredstvom međunarodnog prava i njegovih instrumenata, ali će se i same snažno odraziti na to pravo, posebno na onu njegovu granu koja se zove pravo međunarodnih organizacija.

²⁴ Reč o prigovorima da predstavničkim telima međunarodnih organizacija, pa i u Generalnoj skupštini UN, nedostaje demokratski legitimitet koji je karakterističan za državne organe i proističe iz izbornosti. Ovo zato što predstavnike država određuju vlade, po svom nahođenju. Možda će u budućnosti o izboru državnih predstavnika u međunarodne organizacija, pa i o izboru najviših funkcionera najvažnijih organizacija odlučivati građani na jednoj vrsti virtuelnog referenduma (glasanjem preko mobilnih telefona ili sličnih uređaja).

²⁵ Uz napuštanje pravila jedna država – jedan glas i uvođenje nekih novih, kao npr. da države imaju broj glasova srazmerno broju stanovnika ili ekonomskoj snazi, da tzv. „mikrodržave“ glasaju kao grupa, da novi subjekti koji budu primljeni u članstvo (npr. transnacionalne organizacije) nemaju pravo glasa ali imaju neki oblik prava veta, itd. Već se pominje ideja da se u Generalnoj skupštini UN kod odlučivanja o važnim pitanjima glasa u dve faze, pri čemu bi se u prvom krugu glasalo kao i dosada, po pravilu jedna država – jedan glas, a u drugom – ponekom sistemu odmeravanja glasova, stim da bi rezolucija bila usvojena samo ako u oba kruga dobije dvotrećinsku većinu. Uostalom, sličan mehanizam već funkcioniše u okviru EU (tzv. dvostruka većina).

²⁶ Premda potpisana 1986, još nije stupila na snagu, jer je uslov da je ratifikuje najmanje 35 država. Na dan 13.7.2020. ima 44 članice, ali to nije dovoljno zato što se članstvo međunarodnih organizacija ne računa (za sada je Konvenciju ratifikovala samo 31 država).

²⁷ Neka od tih pitanja su već uređena Konvencijom o privilegijama i imunitetima UN (1946), Konvencijom o privilegijama i imunitetima specijalizovanih agencija (1947) i Bečkom konvencijom o predstavljanju država u njihovim odnosima sa međunarodnim organizacijama univerzalnog karaktera (1975) ali se ovde misli na to da, uz uvođenje novih rešenja, budu regulisana na jedinstven način za sve međunarodne organizacije.

Ako reforme UN i drugih međunarodnih organizacija budu uspješne i korenite, te organizacije će dobiti priliku da postanu u pravom smislu centar stvaranja i obezbeđenja izvršenja međunarodnog prava. Dobiju li takva ovlašćenja, njihovi najviši organi, a posebno predstavnička tela (npr. Generalna skupština UN) imaju velike šanse da se pretvore u međunarodnog (svetskog) zakonodavca, pa makar to bilo u relativno uskom krugu pitanja. To bi onda uticalo i na pravne poretke država članica. Dobar primer onog što bi moglo da se dogodi je ono što karakteriše komunitarno pravo Evropske unije.

2.2.2. Kvazimeđunarodne organizacije. – To je zajednički naziv za subjekte koji nisu međunarodne organizacije, ali imaju izvesne sličnosti sa njima. U pitanju su određeni oblici povezivanja država, razna međunarodna tela ili nedržavni subjekti koji ostvaruju prekogranične aktivnosti. Tu spadaju zajednice država (grupe država i zajednice država u užem smislu), međunarodni sudovi, ugovorna tela (rečne komisije, visoki predstavnici međunarodne zajednice, ugovorna tela za ljudska prava), prekogranične nedržavne organizacije i udruženja (međunarodne nevladine organizacije i transnacionalne kompanije). Značaj ovih subjekata će porasti, a time i stepen njihovog međunarodnopravnog subjektiviteta. Posebno su zanimljive međunarodne nevladine organizacije i transnacionalne kompanije.

Premda već sada ima oko 60.000 međunarodnih nevladinih organizacija, njihov broj će nastaviti da raste. Što je još važnije, najvažnije među njima, nastaviće da utiču ne samo na države, već i na međunarodne organizacije i svetsko javno mnjenje, a time i na određene odnose i procese u međunarodnoj zajednici. To uključuje lobiranje za donošenje novih normi međunarodnog prava, u prvom redu ugovora iz oblasti ljudskih prava, humanitarnog prava, međunarodnog krivičnog prava, zaštite životne sredine, razoružanja itd. Mnoge međunarodne nevladine organizacije zadržaće svoj savetodavni, odnosno partnerski status kod nekih međunarodnih organizacija, uključujući UN, a verovatno će se raširiti i praksa formalnog predstavljanja nekih od njih u sastavu organa određenih međunarodnih organizacija, slično onome što postoji u okviru Međunarodne organizacije rada.²⁸ Može se očekivati i da neke nevladine organizacije dobiju izvestan procesni subjektivitet pred međunarodnim sudskim i kvazisudskim telima, u smislu da će im, mnogo više nego danas, biti priznato da u određenim oblastima pokreću postupke. Najzad, sasvim je moguće da pojedine nevladine međunarodne organizacije dobiju izvesne međunarodne javnopravne funkcije. Sve to će zahtevati kodifikaciju međunarodnog pravnog položaja međunarodnih nevladinih organizacija.

²⁸ Njeni glavni organi zasnovani su na tripartitnom sistemu – polovinu članova delegiraju države, a po četvrtinu čine predstavnici organizacija (sindikata) radnika i udruženja poslodavaca – dakle, nevladinih organizacija.

Već sada su najveće multinacionalne kompanije (korporacije) bogatije od većine država, a neke imaju i više zaposlenih nego što neke države imaju državljana. Značaj ovih kompanija je u stalnom porastu, pri čemu one utiču ne samo na vlade pojedinih država, već nastoje da se sve više i neposredno pojavljuju kao učesnici procesa u međunarodnoj zajednici. Premda on nije potpun, već danas transnacionalne kompanije imaju određeni međunarodni pravni subjektivitet. Ovo zato što makar neke među njima imaju pravnu sposobnost (da budu nosilac većeg ili manjeg kruga međunarodnim pravom utvrđenih prava i obaveza), poslovnu sposobnost (da zaključuju neke međunarodne ugovore, stvaraju međunarodnopravne običaje itd.), deliktnu sposobnost (da snose pravnu odgovornost zbog kršenja normi međunarodnog prava), procesnu sposobnost (aktivnu i pasivnu legitimaciju kod nekih međunarodnih sudova) itd. Po svoj prilici najveće kompanije će sve češće biti ugovorne strane važnih međunarodnih ugovora iz materije zaštite životne sredine, telekomunikacija, osvajanja kosmosa, ljudskih prava itd., i to na ravnopravnoj osnovi sa državama i međunarodnim organizacijama. To će zahtevati da njihov međunarodnopravni subjektivitet bude uređen globalnim ugovorom koji bi precizno definisao prava, obaveze i odgovornost ovih subjekata.²⁹

2.3. Ostali subjekti

2.3.1. Subjekti *sui generis*. – To su specifični subjekti kojima je zbog raznih istorijskih, političkih i drugih razloga priznat međunarodnopravni subjektivitet. Imaju određene sličnosti i sa državama, i sa međunarodnim organizacijama, a opet se razlikuju i od jednih, i od drugih. Najvažniji slučajevi su Sveta Stolica i Malteški viteški red. Šta će u budućnosti biti sa njima, zavisiće od faktičkih okolnosti.

Međutim, već sada se može očekivati pojava novih subjekata *sui generis*, takvih kao što su ogromni brodovi odn. ploveća „ostrva“, velike stalne orbitalne stanice ili ljudska naselja na nebeskim telima. U prvo vreme oni će biti pod vlašću i kontrolom odnosnih država, ali će se tokom vremena bar neki među njima osamostaliti i zahtevati da se tretiraju kao nove kvazidržave ili subjekti *sui generis*.

Još od 90-ih godina prošlog veka postoji plan i za ogroman brod (*Freedom Ship*) dužine 1,8 km, sa 25 paluba, na kome bi živelo 80.000 ljudi, što je više stanovnika nego u nekim državama³⁰ i koji bi svojim putnicima obezbeđivao ne samo smeštaj i hranu, već i sve druge potrebe – obrazovanje, posao, zdravstvenu zaštitu, dokolicu itd. Krstario bi morima, menjajući

²⁹ B. Krivokapić, „Multinacionalne (transnacionalne) kompanije kao subjekti međunarodnog javnog prava“, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka* 7/2017, 81–98.

³⁰ Članice UN sa najmanjim brojem država su: Tuvalu (11.192), Nauru (11.200), Palau (oko 20.800), San Marino (oko 33.350), Lihtenštajn (oko 38.100), Monako (oko 38.400) itd.

mesto tako da je uvek tamo gde su vremenske prilike najpovoljnije. Pošto bi uz „stanovništvo“, „teritoriju“ i „vlast“ imao i sopstvenu „privredu“ (prihode od zakupa, usluga, kockarnica itd.) i neku vrstu sopstvenih oružanih snaga (unutrašnja policija i obezbeđenje) možemo pretpostaviti da bi se pre ili kasnije osetio nezavisnim od bilo koje spoljne vlasti.

Takav razvoj stvari još je lakše predvideti kada je u pitanju veliko ljudsko naselje u kosmosu. I zaista, u svetlu neizbežnog masovnog otiskivanja čovečanstva u svemir, biće potrebno urediti odnose između vlasti i stanovnika Zemlje i stanovnika kolonija koje će ljudi osnivati u kosmosu, kao i odnose sa njima kada one nakon nekog vremena budu zahtevale i izborile nezavisnost.

Međunarodno pravo će morati da precizno definiše status ovih novih subjekata.

2.3.2. *Pojedinci, grupe, čovečanstvo.* – Prirodno je da verujemo da će se ljudska prava sve više razvijati, a njihova zaštita postajati sve efikasnija. Ne treba žuriti sa takvim zaključkom.

Život ne ide uvek u istom pravcu i na smenu usponima, neretko dolaze padovi. Ma koliko se nadali daljem napretku kada je u pitanju međunarodna zaštita ljudskih prava, ne možemo isključiti mogućnost da će doći do nametnutog jednodržavljanstva i kontrole nad ljudima, tim pre što to tehnička i druga sredstva već sada omogućavaju.

Ako ipak razvoj bude tekao u željenom pravcu, može se pretpostaviti da će biti zaključeni regionalni sporazumi iz materije ljudskih prava u onim delovima sveta gde ih sada nema (Azija i Okeanija) te da će se u nekom trenutku nešto slično dogoditi na svetskom nivou, gde bi se mogao pojaviti kodeks ljudskih prava koji bi preuzeo i unapredio rešenja Međunarodnih paktova o ljudskim pravima i drugih univerzalnih ugovora iz ove materije.

Suštinski, promene bi trebalo da znače proširenje kruga prava zajamčenih pojedincima i grupama i razvoj njihovog procesnopravnog subjektiviteta. Između ostalog, premda već danas pojedinci i grupe mogu, u okviru određenih regionalnih aranžmana, da se pojave kao učesnici u postupcima pred međunarodnim sudovima za ljudska prava, ta mogućnost je ograničena na regionalni plan i samo na ono što je predviđeno relevantnim sporazumima. Međutim, ako se nastavi postojeća tendencija, treba očekivati da će se širiti mogućnosti pojedinaca i grupa da se pojave i kao titulari prava, i kao učesnici u postupku pred međunarodnim sudovima, i to ne samo pred sudovima za ljudska prava i administrativnim sudovima međunarodnih organizacija. S druge strane, sasvim sigurno razvijaće se i međunarodno krivično pravo, koje će se obogatiti novim međunarodnim krivičnim delima.

Kada je reč o pravima grupa, to podrazumeva i donošenje konvencija kojima bi u regionalnim, ali i svetskim okvirima bila kodifikovana prava i zaštita raznih kategorija ljudi, kao npr. etničkih manjina.

U perspektivi bi trebalo da se razvija i međunarodnopravni subjektivitet čovečanstva. To se odnosi na vođenje računa o interesima čovečanstva kao takvog, na dosledno poštovanje tzv. ljudskih prava treće generacije (pravo na mir, pravo na zdravu životnu sredinu itd.), na prava čovečanstva kao takvog u kosmosu itd. Pored ostalog, trebalo bi da dobije novu potvrdu koncept zajedničkog nasleđa čovečanstva.

3. MEĐUNARODNO ZAKONODAVSTVO (IZVORI MEĐUNARODNOG PRAVA)

U naše vreme najvažniji izvori međunarodnog prava su međunarodni ugovori.³¹ Međutim, proces njihovog nastanka i stupanja na snagu je spor i ne odgovara sadašnjem tempu života. Ovaj nedostatak će biti još vidljiviji u godinama koje dolaze. Jedno od mogućih rešenja moglo bi biti postepeno napuštanje instituta ratifikacije i sve šire korišćenje jednostavnijih mehanizama za zaključenje međunarodnih ugovora. S druge strane, treba računati i sa tim da će porasti značaj nekih drugih izvora, pre svega odluka međunarodnih organizacija.

Istovremeno, valja očekivati da će opadati značaj međunarodnopravnih običaja, koji će, međutim, i dalje zadržati svoje mesto, bar u nekim materijama. Uostalom, ništa ne sprečava nastanak novih običajnopravnih pravila međunarodnog prava.³² Ipak, ne verujemo da će biti moguć nastanak tzv. “instant običaja”, što je ideja koja je imala, a ima i danas podršku jednog dela pravne nauke.³³

Poseban problem predstavlja činjenica da se broj izvora međunarodnog prava stalno uvećava, tako da je sve teže snaći se u tome i rešavati sukobe normi iz raznih izvora. Ovo tim pre što nisu sve države vezane istim legislativnim ugovorima, pa čak ni najvažnijim među njima. Države, su naime, i dalje slobodne da same odluče kojim međunarodnim sporazumima će se vezati, a kojim ne. Stoga će uskoro biti potrebno da se reši jaz između međunarodnog objektivnog i subjektivnog prava. Pri tome, pod objektivnim se podrazumeva isto što i pod međunarodnim javnim pravom, dakle, specifičan normativni sistem koji uređuje odnose u međunarodnoj zajednici, koji u zavisnosti od svog karaktera

³¹ O međusobnom odnosu najvažnijih izvora međunarodnog prava: Б. Кривокапић, “Важне йшииеисточники международного праваиих иерархическоевзаимоотношени“, Части 1 и 2, *Юридический вестник Самарского оуниверситета* 4/2018, 128–132 и 1/2019, 71–78.

³² A. T. Guzman, “Saving Customary International Law“, *Michigan Journal of International Law*, vol. 27, 2005, 116–176; B. D. Lepard, *Customary International Law: A New Theory with Practical Applications*, Cambridge – New York 2010; B. Krivokapić, „Оби́čajна правна правила u međunarodnom pravu“, *Megatrend revija* 3/2012, 35–81; M. P. Scharf, “Accelerated Formation of Customary International Law“, *ILSa Journal of International & Comparative Law* 2/2014, 305–341; C. A. Bradley (ed.) *Custom’s Future: International Law in a Changing World*, Cambridge University Press 2016.

³³ B. Krivokapić, “On the Issue of So-called ‘Instant’ Customs in International Law“, *Acta Universitatis Danubius, Administratio* 1/2017, 81–98.

(univerzalno, regionalno, lokalno) važi za države sveta, regiona ili nekog užeg kruga. Jedan njegov deo je opšti tj. u datim okvirima važi za sve. Za razliku od toga, svaki subjekt međunarodnog prava (u prvom redu država) ulazeći u ugovorne i druge odnose stvara svoje posebno (subjektivno) međunarodno pravo kao skup prava i obaveza koje važe samo za njega. Stoga će jedan od zadataka biti rast značaja opšteg odn. što veće izjednačavanje subjektivnih međunarodnih prava država. Pravila prema kojima države same biraju norme koje će prihvatiti odgovarala su relativno nerazvijenoj međunarodnoj zajednici, sa nevelikim brojem članova, ali prete da sputaju odnose i procese u XXI veku. Razume se, neće biti lako pomiriti suverenost država i njihovu sve manju slobodu odlučivanja o tome da li će se vezati u određenom pravcu ili ne.

Takođe, rad na kodifikaciji međunarodnog prava ne bi se smeo svesti samo na prikupljanje običajnih pravila i dodatni rad na njima (progresivni razvoj) već bi trebalo da znači ukupnjavanje međunarodnih instrumenata u odgovarajućim oblastima. Tako bi se npr. u materiji ljudskih prava postigla daleko veća pravna sigurnost, a time i zaštita odnosnih prava, kada bi npr. na univerzalnom planu bilo svega nekoliko preciznih i sveobuhvatnih međunarodnih ugovora umesto više desetina sporazuma u kojima se nalaze fragmenti koje je često teško skupiti i protumačiti, a samim tim i utvrditi nekakve standarde.³⁴

Sledeće pitanje je problem suviše velikog broja mehanizama za nadzor nad ostvarivanjem preuzetih međunarodnopravnih obaveza. I ovde su dobar primer ugovori kojima se jamče i preciziraju ljudska prava. Stalni porast postupaka za kontrolu njihovog poštovanja vodi stvaranju novih međunarodnih tela, što znači nepotrebnom množenju međunarodne birokratije, uz istovremeno preklapanje i sukob nadležnosti, pokrivanje jedne procedure drugom i slično. U situaciji kada mu na raspolaganju stoji niz broj puteva za zaštitu sopstvenih prava, čovek je često zbunjen jer ne može da prepozna šta je za njega povoljnije i kakva ga sve iznenađenja čekaju ako se opredeli za jedan ili drugi mehanizam. Stoga bi u perspektivi valjalo zaustaviti množenje ovih postupaka i njima predviđenih međunarodnih tela i utvrditi nekoliko efikasnih procedura putem kojih bi se unapredila i ubrzala zaštita ljudskih prava i, sa druge, omogućilo formiranje što preciznije formulisanih i istovremeno opšteprihvaćenih standarda.

Može se očekivati i tendencija jačanja uloge normi “mekog prava”, kao relativno jednostavnog za formulisanje i istovremeno elastičnog sistema, koji je dopuna običnog, “čvrstog” prava.³⁵ Verovatno će neke od tih normi (pre svega odluke međunarodnih organizacija) sve više dobijati na značaju

³⁴ Uz to, mnogi ugovori iz ove materije modifikovani su kasnijim protokolima odn. sadrže fakultativne klauzule. Sve je teže snaći se u svemu tome.

³⁵ Б. Кривокапић, “Мягкое право в международном праве”, in: М. Lutovac (ed.) *Composite Materials, Ecology, Information Technology, Economics and Law*, Tivat 2017, 55–62.

i, bar u nekim oblastima, polako istiskivati međunarodne ugovore. To će, međutim, značiti da su iz “mekog”, prešle u “čvrsto” pravo.

Uz navedeno, treba se nadati da će relativno brzo biti završen rad na jednom broju međunarodnih sporazuma koji su već dugo u pripremi i da će konačno stupiti na snagu neki međunarodni ugovori koji su potpisani ili otvoreni za potpisivanje još pre nekoliko godina.

Ono što je sigurno to je da će porasti uloga ugovora sa nedržavnim subjektima, u prvom redu sa transnacionalnim kompanijama.

4. MEĐUNARODNI SUDOVI

Premda su u osnovi vrsta ugovornih tela, značaj međunarodnih sudova je takav da ih treba razmatrati posebno. Oni su se izuzetno razvili i po broju,³⁶ i po vrsti, i u organizacionom smislu, i u vezi s ulogom koju imaju u međunarodnoj zajednici, tako da danas postoji čitava mreža međunarodnih sudova, na raznim nivoima, i sa različitim nadležnostima. Smatra se da je u poslednjih 30 godina doneto više sudskih presuda nego u čitavoj prethodnoj istoriji, što je posledica porasta broja država i drugih subjekata međunarodnog prava (a time i sporova među njima), nastanka novih vrsta sporova, pojave novih odn. Reorganizacije postojećih sudova, itd.

Treba očekivati nastavak tog procesa. To znači da možemo računati sa pojavom novih međunarodnih sudova, bilo da su već poznati kao vrsta ali se javljaju u novim okvirima (npr. univerzalni sud za ljudska prava, po ugledu na postojeće regionalne; subregionalni sudovi za ljudska prava koji bi rasteretili takve regionalne sudove) bilo da su u pitanju nove kategorije (npr. međunarodni ustavni sudovi, pogodni za razne oblike naddržavnih integracija; sudovi za kosmičko pravo; sudovi za sporove vezane za kiber prostor; itd.). Sa druge strane, biće potrebno osnažiti ulogu i unaprediti efikasnost već postojećih sudova.

Ono o čemu stalno treba voditi računa je da međunarodni sudovi ne postanu oruđe moćnika tj. da se ne izrode u instrument nametanja volje najjačih sila sveta. Oni moraju da budu u pravom smislu reči nezavisni i nepristrasni, što će u nekim slučajevima tek morati da se postigne.

Postoji još jedan problem, koji se obično previđa. Generalno, preti opasnost da se pojedini međunarodni sudovi i njihove sudije, pretvore u jednu vrstu visokoobrazovane, veoma dobro plaćene i u izvesnom smislu čak ar-

³⁶ Na prelasku u XXI vek broj međunarodnih sudova bio je, u zavisnosti od odabranog kriterijuma, između 17 (stalni nezavisni međunarodni sudovi u užem smislu) i 40 (uključujući određene kvazisudske organe, panele i slično). P. R. Romano Cesare, “The proliferation of international judicial bodies: the pieces of the puzzle“, *Journal of International Law and Politics* 4/1999, 723–728.

ogantne međunarodne birokratije, zainteresovane pre svega da sačuva svoje pozicije. Premda se i inače takve pojave ne smeju tolerisati, borba protiv njih mora biti naročito dosledna kada je reč o međunarodnim sudijama, koji imaju poseban status i ulogu. Bez toga lako može doći do kompromitovanja čitave ideje međunarodnog sudstva, a time i samog međunarodnog pravnog poretka.

Jedno od pitanja je i nije li vreme da Međunarodni sud pravde, koji ima poseban ugled i značaj, počne da sudi ne samo sporove između država, kao što je to sada slučaj, već i one u kojima učestvuju neki drugi subjekti. Posebno, nema vidljivih razloga zbog kojih ne bi mogao da rešava i sporove između država i međunarodnih organizacija ili između međunarodnih organizacija. S obzirom na očekivani porast obima posla, treba računati i sa porastom broja sudija i specijalizacijom veća Suda, a posebno sa mogućnošću da on dobije uslovno rečeno ogranke koji bi rešavali sporove na regionalnom nivou. Ti sudovi bili bi mnogo bliži stranama u sporu, troškovi suđenja bili bi manji, sudije bi bolje poznavale regionalne običaje itd. Takođe, to bi omogućilo jednu vrstu dvostepenosti, u smislu da bi nezadovoljna strana mogla da izjavi žalbu Međunarodnom sudu pravde.

Za kraj, nekoliko reči i o međunarodnim krivičnim sudovima.³⁷ Može se očekivati formiranje stalnih regionalnih krivičnih sudova, u kom slučaju bi postojeći Međunarodni krivični sud verovatno prerastao u neku vrstu drugostepene instance. Ne samo da bi se time on rasteretio (nerealno je verovati da on može da pokriva čitav svet) već je mnogo razloga zbog kojih su regionalni sudovi pozvaniji da sude u prvom stepenu – bolje razumevanje problematike, lakše izvođenje dokaza, manji troškovi transporta okrivljenih i svedoka, veće interesovanje javnosti u regionu itd. Međutim, u bilo kom obliku postojalo, međunarodno krivično pravosuđe mora biti objektivno i isto za sve. Ako to ne bude, pretvoriće se u sredstvo za nametanje gospodstva moćnih nad ostalima, u prvom redu malim i nedovoljno razvijenim narodima. Takvo nešto bilo bi ne samo nemoralno, već, gledano na duži rok, i kontraproduktivno, jer bi potkopalo veru u međunarodnu pravdu i izazvalo otpor i sukobe.

5. KOSMIČKO PRAVO

Veliku pažnju privlači budućnost kosmičkog prava.³⁸ Ono se može shvatiti u užem i u širem smislu.

³⁷ B. Krivokapić, “A Somewhat Different View of International Criminal Court“, in: J. Ćirić (ed.) *The Hague Tribunal Between Law and Politics*, Belgrade 2013, 7–55.

³⁸ P. J. Blount, “Renovating Space: The Future of International Space Law“, *Denver Journal of International Law & Policy* 1/2011, 515–532; M. J. Sundahl, K. Gopalakrishnan (eds.), *New Perspectives of Space Law*, International Institute of Space Law 2011; F. Tronchetti, *Fundamentals of Space Law and Policy*, Springer 2013; B. Krivokapić, „Pojam kosmičkog prava“, u: B. Krivokapić, D. Čović, N. Danilović (ur.): *Pravo 2018: Aktuelni problemi prava i pravne nauke*, Beograd 2018, 25–50.

U užem smislu, misli se na međunarodno kosmičko pravo čije najvažnije izvore predstavljaju ugovori i međunarodni pravni običaji.³⁹ Premda nije pravno obavezujuće, u to pravo spada i „meko pravo“. To posebno važi za rezolucije Generalne skupštine UN, koje nisu snabdevene pravnom sankcijom, ali se uglavnom poštuju, što znači da se suštinski dobijaju isti efekti, kao da su odnosna pitanja regulisana „čvrstim“ pravom.⁴⁰ Svi pomenuti izvori će dobiti nagli razvoj uporedo sa očekivanom revolucijom u osvajanju kosmosa – podizanje ljudskih naselja na Mesecu i Marsu očekuje se već u bliskoj budućnosti.

U širem smislu u kosmičko pravo spadaju i sporazumi između država i nedržavnih subjekata (korporacija) koji postoje već sada, ali će biti sve važniji i ticati se takvih pitanja kao što su iznajmljivanje svemirskih brodova i opreme, zajednički poduhvati, eksploatacija rudnih bogatstava nebeskih tela, komercijalni letovi u kosmos, zaštita i bezbednost svemirskih putnika i objekata itd. Privatni sektor često ima veće finansijske, naučne, tehničke i druge kapacitete i preduzumljiviji je od ogromne većine zemalja. Stoga je sprega između njega i država, pa i onih najrazvijenijih, neizbežna, a to znači i da će ti odnosi morati biti pravno regulisani. Zbog specifičnosti problematike i ogromnog značaja za čitav svet, te norme (ne treba isključiti ni mogućnost nastanka određenih pravnih običaja) biće ako ne deo međunarodnog prava (to će zavistiti od statusa korporacija) a ono makar u vrlo tesnoj vezi sa njim.

U kosmičko pravo u širem smislu spada i nešto što još ne postoji, ali o čemu se odavno priča. Čak je skovan i poseban termin – *metapravo*. Pod njim se ima u vidu pravo koje bi regulisalo odnose čovečanstva sa drugim civilizacijama.⁴¹ Vrlo je moguće da ono dobije posebnu dimenziju i bude odvojeno, pa i iznad „zemaljskog“ međunarodnog prava. To će se, skoro izvesno i dogoditi ako i kada čovečanstvo dođe u kontakt ne samo sa jednom, već sa nekoliko vanzemaljskih civilizacija. Međutim, makar u prvo vreme, dok se ta pravna pravila ne uobliče dovoljno, i tome ta pravo biće (barem za nas, Zemljane) deo međunarodnog kosmičkog prava, shvaćenog razume se, u širem smislu.

³⁹ B. Krivokapić, „Međunarodni ugovori kao izvori kosmičkog prava“, *Pravni život* 12/2018, 165–185; B. Krivokapić, „Običaji kao izvori međunarodnog kosmičkog prava“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 3/2018, 129–157.

⁴⁰ J. M. Beard, „Soft Law’s Failure on the Horizon: The International Code of Conduct for Outer Space Activities“, *University of Pennsylvania Journal of International Law* 2/2017, 335–424.

⁴¹ A. G. Haley, „Space Law and Metalaw – Jurisdiction Defined“, *Journal of Air Law and Commerce* 3/1957, 286–302; С. П. Малков, *Международное космическое право*, Санкт – Петербург 2002, 326–338; М. И. Клеандров, „Метаправо и мегаправо для урегулирования отношений с иным разумом“, *Право и государство* 4/2015, 81–85; P. M. Sterns, L. I. Tennen, „SETI, Metalaw, and Social Media“, in: P. M. Sterns, L. I. Tennen (eds.) *Private Law, Public Law, Metalaw and Public Policy in Space*, Springer 2016, 159–179.

6. PRAVO ORUŽANIH SUKOBA

Nažalost, najverovatnije će i u vremenu koje je pred nama biti ratova i građanskih ratova. To znači da će i dalje biti potrebno pravo oružanih sukoba (ratno i humanitarno pravo).

Pojava potpuno novih vrsta oružja (dronovi, nove vrste raketa, laseri, sateliti, psihotronsko oružje, genetsko oružje itd.) već sada otvara pitanje međunarodnopravnog regulisanja njihove dozvoljenosti i načina upotrebe. Sa druge strane, pošto su savremeni oružani sukobi odavno poprimili obeležja totalnog rata, jedno od najvažnijih pitanja biće kako dalje razviti norme humanitarnog prava da bi se obezbedila zaštita civila i drugih žrtava rata.

Poseban problem je potreba da se što pre precizno urede sva pravna pitanja vezana za operacije međunarodnih oružanih snaga (snaga međunarodnih organizacija) a posebno odgovornost pripadnika tih snaga za kršenje pravila ratnog i humanitarnog prava. Ovo zato što praksa pokazuje da pripadnici tih snaga ponekad čine ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, ali da ostaju nekažnjeni jer uživaju međunarodne imunitete, a država čiji su državljani nije spremna da ih na pravi način kazni.

U periodu koji je pred nama biće neophodno i precizno urediti probleme vezane za oružane operacije u kosmosu. One mogu biti dvojake.

Pre svega, razvoj nauke i tehnike omogućava da se iz kosmosa pruža podrška ratnim operacijama na Zemlji. Kosmos se odavno koristi za špijuniranje, navođenje projektila i slično, a na pragu smo i svemirskih platformi („svemirskih baza“) sa laserskim topovima kojima bi se sa bezbedne udaljenosti mogao uništiti cilj u bilo kom delu planete.

Istovremeno, moguć je i rat u samom kosmosu. Već postoje veštački sateliti – ubice, namenjeni za uništenje protivničkih satelita, a sasvim je sigurno da će u budućnosti svemirske letelice i orbitalne stanice biti naoružane, kao što se može očekivati da će neka oružja biti stacionirana i na nebeskim telima. To može biti učinjeno iz raznih razloga – za samoodbranu, uništavanje određenih objekata (npr. opasnih asteroida), savladavanje kriminalaca (npr. svemirskih pirata), terorista itd. Ovaj scenario je utoliko izgledniji što savremeno međunarodno pravo zabranjuje stacioniranje u svemiru i na nebeskim telima samo nuklearnog i drugog oružja za masovno uništenje, a ne i oružja uopšte. Uostalom, relevantni višestrani sporazumi vezuju samo mali krug ugovornica, a ne može se isključiti ni to da će u nekom trenutku čak i države članice ovih sporazuma istupiti iz njih i prestati da poštuju zabranu stacioniranja u kosmosu oružja za masovno uništenje. Konačno, može se očekivati da će uporedo sa osvajanjem svemira u njemu (na naseljenim planetama, orbitalnim stanicama) da se razvijaju i proizvode razna, pa i sasvim nova sredstva ratovanja. Sama

činjenica da u svemiru postoji oružje, značiće će opasnost da se sukobi koji su izbili na Zemlji, prenesu u kosmosi nebeska tela. Može doći i do okršaja u svemiru, izazvanih razlozima ili događajima koji su u njemu nastali ili se odigrali i koji nemaju veze sa stanjem stvari na samoj Zemlji.

Za sada, međunarodno pravo nema odgovor na ove izazove, a posebno nema rešenja koja bi predstavljala neki vid kosmičkog ratnog i humanitarnog prava. To znači da će ova pitanja morati biti rešena i to relativno brzo.

7. OSTALE GRANE MEĐUNARODNOG PRAVA

Prostor ne dozvoljava da se u to udubljujemo, ali je jasno da će razvoj, a verovatno i nove kodifikacije doživeti čak i najstarije grane međunarodnog prava – pravo međunarodnih ugovora i pravo međunarodnog predstavljanja (diplomatsko i konzularno pravo). Na to će uticati sve veće učešće u međunarodnim odnosima novih subjekata, razvoj međunarodnih organizacija, osvajanje kosmosa (pored ostalog, problemi odnosa između misija raznih država na nebeskim telima i odnosa između ljudskih zajednica u raznim delovima svemira) itd.

Veće ili manje promene doživeće i ona pravila međunarodnog prava koja se tiču očuvanja i zaštite prirode; statusa i korišćenja mora i okeana (posebno iskorišćavanja njegovih dubina), reka, jezera, ali i Zemljinih polova; vazdušnog i drugog saobraćaja; problema razoružanja i kontrole naoružanja; borbe protiv međunarodnog terorizma, transnacionalnog kriminala, korupcije itd.

Treba očekivati i da se obrazuju nove grane međunarodnog prava – pravo dobrobiti životinja (već sada postoji njegov začetak), pravo veštačke inteligencije, pravo odnosa u kiber prostoru, itd. Pojaviće se i mnogi drugi problemi koje u ovom času nije moguće predvideti.

Neizbežno će jačati uloga međunarodnog prava u odnosu na unutrašnje pravne poretke država. To podrazumeva i dalje unapređenje mehanizama nadzora (sredstava kojima se proverava kako i u kojoj meri države poštuju međunarodnopravne obaveze) i sve efikasniju primenu međunarodnih sankcija.

Uz izmene sadržine (normi i principa) onoga što danas nazivamo međunarodnim pravom, može doći i do promene njegovog naziva. Sve ukazuje da idemo ka tački na kojoj će se postaviti pitanje preciznijeg definisanja i razgraničenja prava koja važi za čitavu planetu (opšte međunarodno pravo) od onog koje svoju primenu ima u granicama određenih regiona, u prvom redu kontinenata (regionalno međunarodno pravo). S tim uvezi, može se očekivati da će logičnu zamenu za danas prihvaćene nazive “opšte” i “regionalno međunarodno pravo” biti termini kao što su “svetsko pravo” ili “globalno pravo” odn. “evropsko”, “američko” ili neko slično pravo. Ovo sve, vrlo verovatno, bez ikakve potrebe da se dodaje pridev “međunarodno”.

8. FRAGMENTALIZACIJA MEĐUNARODNOG PRAVA

Među važnim problemima u daljem razvoju međunarodnog prava, u doktrini se posebno ukazuje na jedan koji smo u ovom tekstu donekle već dotakli, premda ga nismo imenovali. Reč je o tzv. fragmentalizaciji odn. pluralizaciji međunarodnog prava.

Naime, jedan od paradoksa globalizacije ogleda se u tome da istovremeno sa svekolikim povezivanjem sveta, dolazi i do njegove sve veće fragmentalizacije (drobljenja, komadanja) u mnogim oblastima, pa i u domenu međunarodnog prava.

Bliže gledajući, još 1953. primećeno je da postoje dva fenomena. S jedne strane, usled toga što u međunarodnoj zajednici nema vrhovnog zakonodavca, legislativni međunarodni ugovori, kao najvažniji izvori međunarodnog prava, imaju tendenciju da se razvijaju u razne istorijske, funkcionalne i regionalne grupe, koje su odvojene jedna od druge i čiji međusobni odnos u izvesnom smislu liči na odnos između raznih sistema nacionalnog (unutrašnjeg) prava država. Jedan od najvažnijih izvora sukoba između tih ugovora je pravo koje reguliše njihovu revizijui njene pravne posledice. To onda stvara potrebu da se reši sukob između ovih raznih režima, kao što se to radi u slučaju sukoba između zakona raznih država.⁴² U pitanju je veliki problem, pojačan činjenicom da danas postoji ogroman broj višestranih međunarodnih ugovora.⁴³

S druge strane, specijalizacija koja se ogleda u razvoju posebnih grana međunarodnog prava, od kojih svaka ima sopstvene principe i institute, otvara pitanje njihovog usklađivanja sa normama i institutima susednih polja i principima i praksom opšteg međunarodnog prava.

Fragmentalizaciju pojačava i pojava velikog broja specijalizovanih međunarodnih tela, posebno sve većeg broja međunarodnih sudova,⁴⁴ između kojih nema nikakvih strukturalnih odnosa niti su oni deo nekog uspostavljenog sistema.⁴⁵ To otvara problem sukoba njihove nadležnosti odn. mogućnosti da se spor ili drugi slučaj poveri nekolicini sudova ili drugih specijalizovanih

⁴² W. C. Jenks, “The Conflict of Law – Making Treaties”, *British Yearbook of International Law*, vol. 30, 1953, 403.

⁴³ U XX v. zaključeno je oko 6.000 višestranih ugovora od kojih je oko 30% otvoreno za članstvo svim državama. C. Ku, “Global Governance and the Changing Face of International Law”, *ACUNS Report & Papers 2/2001*, 9.

⁴⁴ B. Kingsbury, “Foreword: Is the Proliferation of International Courts and Tribunals a Systematic Problem?” *Journal of International Law and Politics* 4/1999, 679–696; P. R. Romano Cesare, 709–751; R. P. Anand, “Enhancing the Acceptability of Compulsory Procedure of International Dispute Settlement”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, vol. 5, 2001, 1–20; G. Born, “A New Generation of International Adjudication”, *Duke Law Journal* 4/2012, 782–791.

⁴⁵ R. Y. Jennings, “The Judiciary, International and National, and the Development of International Law”, *International and Comparative Law Quarterly* 1/1996, 1–12.

tela. Tako npr. spor koji je nastao u vezi sa zagađivanjem mora može se poveriti Međunarodnom sudu pravde, Međunarodnom sudu za pravo mora ili arbitraži. Pri tome čak i primena istih normi od strane raznih sudova može dovesti do raznih posledica.⁴⁶ Problemi vezani za konkurentsku nadležnost javljaju se i u praksi drugih međunarodnih tela, kao npr. onih za ljudska prava.⁴⁷

Premda je u jednom delu nauke problemu fragmentacije dat veliki značaj,⁴⁸ tu zapravo nema ničega što ne može biti uspešno rešeno, pod uslovom da postoji takva spremnost država. Uostalom, prevazilaženju raznih problema doprinosi isto tako prisutan process unifikacije prava. Takođe, u poslednjih nekoliko godina međunarodni sudovi i drugi akteri razvili su nove tehnike za usklađivanje suprotnosti u međunarodnom pravu.⁴⁹ Konačno, i u državama postoje problem koji bi se mogli opisati kao neki vid fragmentalizacije (sukob propisa, sukob nadležnosti) a posebno postoje u odnosima između jurisdikcije i pravnih pravila raznih država, pa se ta pitanja rešavaju bez većih problema.

9. KRIZA I DOSLEDNO POŠTOVANJE MEĐUNARODNOG PRAVA

Pošto se često govori o krizi međunarodnog prava, moglo bi se očekivati da će u budućnosti ona konačno biti prevaziđena. Nismo sigurni da će se

⁴⁶ T. Buergenthal, “Proliferation of International Courts and Tribunals: Is it Good or Bad?”, *Leiden Journal of International Law* 2/2001, 267–275; K. Oellers-Frahm, “Multiplication of International Courts and Tribunals and Conflicting Jurisdiction – Problems and Possible Solutions”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, vol. 5, 2001, 67–104; M. Koskenniemi, *Fragmentation of International Law: Difficulties Arrising from the Diversification and Expansion of International Law*, Report of the Study Group of the International Law Commission, UN, A/CN.4/L.682, 13 April 2006, 11–13.

⁴⁷ Npr. u slučaju mučenja i diskriminacije maloletne Crkinje - invalida, može se pojaviti istovremena nadležnost međunarodnog suda (npr. Evropskog suda za ljudska prava) ali i ugovornih tela osnovanih odgovarajućim ugovorom, pa tako npr. Komiteta za ljudska prava, Komiteta protiv mučenja, Komiteta za ukidanje rasne diskriminacije, Komiteta za ukidanje diskriminacije žena, Komiteta za prava deteta i Komiteta za prava osoba sa invaliditetom.

⁴⁸ M. Koskenniemi, P. Leino, “Fragmentation of International Law. Postmodern Anxieties?”, *Leiden Journal of International Law*, vol. 15, 2002, 553–579; G. Hafner, “Pros and Cons Ensuing from Fragmentation of International Law”, *Michigan Journal of International Law*, vol. 25, 2004, 849–863; W. W. Burke-White, “International Legal Pluralism”, *Michigan Journal of International Law*, vol. 25, 2004, 963–979; A. Zimmermann, R. Hoffmann, *Unity and Diversity of International Law*, Berlin, Duncker & Humblot 2006; P.-M. Dupuy, “A Doctrinal Debate in the Globalisation Era: On the ‘Fragmentation’ of International Law”, *European Journal of Legal Studies* 1/2007, 25–41; B. Stark, “International Law from the Bottom Up: Fragmentation and Transformation”, *University of Pennsylvania Journal of International Law* 4/2013, 687–742; R. Deplano, “Fragmentation and Constitutionalisation of International Law: A Theoretical Inquiry”, *European Journal of Legal Studies* 1/2013, 85–114; M. Andenas, “Reassertion and Transformation: From Fragmentation to Convergence in International Law”, *Georgetown Journal of International Law*, vol. 46, 2015, 685–734.

⁴⁹ A. Peters, “The Refinement of International Law: From Fragmentation to Regime Interaction and Politicization”, *European Journal of International Law* 3/2017, 671–704.

to dogoditi. S jedne strane, zato što se tim imenom nazivaju razne stvari – to je neka vrsta opšteg naziva za vrlo različite probleme u razvoju i primeni međunarodnog prava.⁵⁰ S druge strane, zato što će takvi problemi uvek postojati, a čak i kada se jedni reše, pojaviće se drugi.⁵¹

Ono što će uvek biti važno to je da se međunarodno pravo razvija kao pravo kompromisa, pravo u interesu svih, u krajnjoj liniji u interesu čovečanstva. Svetu nije potrebno bilo kakvo, već humano međunarodno pravo, zasnovano na pravičnosti i solidarnosti.⁵² Ono koje je doneto na demokratski način, koje izražava i štiti opšte ljudske vrednosti i koje se stoga poštuje i uvažava.⁵³ Jedino tako se mogu postići stabilnost, pravičnost i sklad u međunarodnim odnosima. A bez toga, dugoročno gledajući nema mira, nema napretka, nema budućnosti.⁵⁴

Drugi problem je kako obezbediti dosledno poštovanje međunarodnog prava. Ono jeste pozvano da uobliči rešenja i mehanizme za prevazilaženje izazova i opasnosti sa kojima se susreće čovečanstvo, ali po prirodi stvari ne može samo po sebi da se izbori sa njima. Njegova moć prostire se samo dotle dokle se pruža spremnost država da iskreno saraduju radi sopstvene i opšte dobrobiti i savesno ispunjavaju svoje međunarodnopravne obaveze.

Premda izgleda očigledno da se međunarodno pravo mora poštovati, u praksi to nije uvek jasno političarima i visokim državnim funkcionerima, posebno onima iz najmoćnijih zemalja. Da ne bi sve ostalo na opštim tvrdnjama, navešćemo dva primera.

Propagirajući politiku oružanih intervencija i ograničenje suverenosti država visoki britanski diplomata *R. Kuper* založio se za jednu vrstu novog kolonijalizma i imperijalizma, tvrdeći da su dopuštena sva sredstva. Po njemu: „Postmoderni svet je suočen sa izazovom da se privikne na ideju dvostrukih standarda. Među sobom delujemo na osnovu prava i otvorene kooperativne bezbedosti. Ali kada imamo posla sa staromodnim tipovima država izvan postmodernog evropskog kontinenta, moramo da se vratimo na grublje metode ranijeg doba – silu, preventivni napad, obmanu, sve što je potrebno da bi se nosili sa onima koji još uvek žive u svetu devetnaestog veka, u kojem je 'svaka država za sebe'. Među sobom mi se držimo prava, ali kada delujemo u džungli, onda moramo da koristimo zakone džungle“.⁵⁵

⁵⁴ Zanimljive osvrte na shvatanje “vladavine prava“ u međunarodnom pravu vidi u: M. Koskeniemi, “The Politics of International Law“, *European Journal of International Law* 1/1990, 4–32; J. Crawford, “International Law and the Rule of Law“, *Adelaide Law Review* 13/2003, 3–12; S. Zifcak (ed.) *Globalisation and the Rule of Law*, Routledge 2005; J. Waldron, “The Rule of Law in International Law“, *Harvard Journal of Law & Public Policy* 1/2006, 15–30; T. Fitschen, “Inventing the Rule of Law for the United Nations“, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, vol. 12, 2008, 347–380; M. P. Scharf, (2009), 45–97; M. P. Scharf, (2014), 305–341.

⁵⁵ R. Cooper, „The Post Modern State“, in: M. Leonard (ed.) *Re-ordering the World*, London, Foreign Policy Centre 2002, 16.

Dž. Bolton, bivši ambasador SAD u UN (2005–2006) i savetnik predsednika SAD za nacionalnu bezbednost (2018–2019) otišao je korak dalje. On je 2000. zaključio svoj članak čiji naslov govori sam za sebe („Da li zaista postoji *pravo* u međunarodnim odnosima?“) rečima: „Kada bi ih pitali: ‘Da li međunarodno pravo ima prednost u odnosu na ustave država?’ većina međunarodnih pravnika bi rekla: ‘Razume se!’ Međutim, većina američkih državljana bi se tome kategorički usprotivila. Moramo biti hegemonisti američkog ustava – bez stida, bez apologetike, bez kompromisa. Međunarodno pravo nije superiorno u odnosu na Ustav i ne potiskuje ga. Taj stav se može ne sviđati ostatku sveta, ali njegovo napuštanje je prvi korak ka napuštanju Sjedinjenih Američkih Država. Međunarodno pravo nije pravo; to je niz političkih i moralnih aranžmana koji opstaju ili padaju sami od sebe i bilo šta drugo je jednostavno teologija ili sujeverje maskirano kao pravo.“⁵⁶

Navedeni stavovi su ne samo suprotni međunarodnom pravu, već nisu prihvatljivi ni iz načelnih, ni iz praktičnih razloga. Kada bi se prihvatili, time bi bio ugrožen čitav međunarodnopravni poredak, jer bi njegova pravila postala relativna – važila bi za jedne, ali ne i za druge. Takvo stanje moglo bi biti nametnuto samo silom, ali ni onda ne bi moglo dugo da traje i bilo bi promenjeno, ako treba, takođe silom.

U tom smislu, kao što sa jedne strane treba stalno usavršavati rešenja međunarodnog prava i u suštinskom i u tehničkom smislu, neophodno je obezbediti da se ta rešenja dosledno poštuju i da važe za sve bez izuzetka.

LISTA REFERENCI

Bibliografske reference

1. Alberts, Tanja E., “The Sovereignty Game States Play: (Quasi-) States in the International Order”, *International Journal for the Semiotics of Law*, vol. 17, 2004;
2. Anand Ram, Prakash, “Enhancing the Acceptability of Compulsory Procedure of International Dispute Settlement“, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, vol. 5, 2001;
3. Andenas, Mads, “Reassertion and Transformation: From Fragmentation to Convergence in International Law”, *Georgetown Journal of International Law*, vol. 46, 2015;
4. Anghie, Antony, *Imperialism, Sovereignty, and the Making of International Law*, Cambridge University Press, 2007;
5. Batelson, Jens, “The Concept of Sovereignty Revisited“, *European Journal of International Law* 2/2006;

⁵⁶ J. R. Bolton, “Is there Really ‘Law’ in International Affairs?”, *Transnational Law & Contemporary Problems*, vol. 10, 2000, Spring, 48.

6. Beard, Jack M., “Soft Law’s Failure on the Horizon: The International Code of Conduct for Outer Space Activities“, *University of Pennsylvania Journal of International Law* 2/2017;
7. Bennoune, Karima, “Sovereignty vs. Suffering? Re-examining Sovereignty and Human Rights through the Lens of Iraq“, *European Journal of International Law* 1/2002;
8. Berman Paul, Schiff, “From International to Law and Globalization“, *Columbia Journal of Transnational Law*, vol. 43, 2005;
9. Besson, Samantha, “Sovereignty, International Law and Democracy“, *European Journal of International Law* 2/2011;
10. Bilder Richard B., “Perspective of Sovereignty in the Current Context: An American Viewpoint“, *Canada-United States Law Journal*, vol. 20, 1994;
11. Blount P. J., “Renovating Space: The Future of International Space Law“, *Denver Journal of International Law & Policy* 1/2001;
12. Bolton, John R., “Is there Really ‘Law’ in International Affairs?“, *Transnational Law & Contemporary Problems*, vol. 10, Spring, 2000;
13. Born, Gary, “A New Generation of International Adjudication“, *Duke Law Journal* 4/2012;
14. Bradley, Curtis A., ed., *Custom’s Future: International Law in a Changing World*, Cambridge University Press 2016;
15. Buergethal, Thomas, “Proliferation of International Courts and Tribunals: Is it Good or Bad?“, *Leiden Journal of International Law* 2/2001;
16. Burke-White, William W., “International Laegal Pluralism“, *Michigan Journal of International Law*, vol. 25, 2004;
17. Chimni, B. S., “Capitalism, Imperialism, and International Law in the Twenty-First Century“, *Oregon Review of International Law*, vol. 14, 2012;
18. Cohen, Jean L., “Whose Sovereignty? Empire Versus International Law“, *Ethics & International Affairs* 3/2004;
19. Cohen, Jean L., “Sovereignty in the Context of Globalization: A Constitutional Pluralist Perspective“, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford University Press, 2010;
20. Cooper, Robert, “The Post Modern State“, in: M. Leonard (Ed.) *Re-ordering the World*, London, Foreign Policy Centre, 2002;
21. Crawford, James, “International Law and the Rule of Law“, *Adelaide Law Review* 13/2003;
22. Cryer, Robert, “International Criminal Law vs State Sovereignty: Another Round?“, *European Journal of International Law* 5/2005;
23. Dahbour, Omar, “Advocating Sovereignty in an Age of Globalization“, *Journal of Social Philosophy* 1/2006;
24. Dhanapala, Jayantha, “Globalization and the Nation State“, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, April 7, 2001, <https://scholar.law.colorado.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=cartography-of-governance-environmental-ngos>;

25. Delbrück, Jost, “Structural Changes in the International System and its Legal Order: International Law in the Era of Globalization“, *Schweizerische Zeitschrift für Internationales und Europäisches Recht* 1/2001;
26. Deplano, Rossana, “Fragmentation and Constitutionalisation of International Law: A Theoretical Inquiry“, *European Journal of Legal Studies* 1/2013;
27. Domimngo, Rafael, “The Crisis of International Law“, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, vol. 42, 2009;
28. Donnelly, Jack, “Sovereign Inequality and Hierarchy in Anarchy: American Power and International Society“, *European Journal of International Relations* 2/2006;
29. Duke, Simon, “The State and Human Rights: Sovereignty versus Humanitarian Intervention“, *International Relations* 2/1994;
30. Dupuy, Pierre-Marie, “A Doctrinal Debate in the Globalisation Era: On the ‘Fragmentation’ of International Law“, *European Journal of Legal Studies* 1/2007;
31. Fitschen, Thomas, “Inventing the Rule of Law for the United Nations“, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, vol. 12, 2008;
32. Fowler, Michael Ross, Bunck, Julie Marie, *Law, Power, and the Sovereign State: The Evolution and Application of the Concept of Sovereignty*, Penn State University Press, 1995;
33. Goldsmith, Jack L., Posner, Eric A., *The Limits of International Law*, Oxford University Press 2005;
34. Guzman, Andrew T., “Saving Customary International Law“, *Michigan Journal of International Law*, vol. 27, 2005;
35. Hafner, Gerhard, “Pros and Cons Ensuing from Fragmentation of International Law“, *Michigan Journal of International Law*, vol. 25, 2004;
36. Haley, Andrew G., “Space Law and Metalaw – Jurisdiction Defined“, *Journal of Air Law and Commerce* 3/1957;
37. Hashmi, Sohail H., ed., *State Sovereignty: Change and Persistence in International Relations*, Penn State University Press 1997;
38. Henderson, Conway W., *Understanding international Law*, Wiley-Blackwell 2010;
39. Henkin, Louis, “Human Rights and the State ‘Sovereignty’“, *Georgia Journal of International & Comparative Law*, vol. 25, 1995/1996;
40. Henkin, Louis, “That ‘S’ Word: Sovereignty and Globalization, and Human Rights, Et Cetera“, *Fordham Law Review* 1/1996;
41. Jackson, John H., “Sovereignty – Modern: A new Approach to an Outdated Concept“, *American Journal of International Law* 4/2003;
42. Jackson, Robert H., *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*, Cambridge University Press 1990;
43. Jennings, R. Y., “The Judiciary, International and National, and the Development of International Law“, *International and Comparative Law Quarterly* 1/1996;

44. Jenks, Wilfried C., “The Conflict of Law-Making Treaties”, *British Yearbook of International Law*, vol. 30, 1953;
45. Кау, Марсель, “Государство и индивид как субъекты международного права“, в: Витцтум Вольфганг Граф, Прёльсс Александер (ред.) *Международное право*, Москва 2015;
46. Kegli, Čarls V. Jr., Vitkof, Judžin R., *Svetskapolitika – trendit transformacija*, Beograd 2004;
47. Kingsbury, Benedict, “Sovereignty and Inequality“, *European Journal of International Law* 4/1998;
48. Kingsbury, Benedict, “Foreword: Is the Proliferation of International Courts and Tribunals a Systematic Problem?” *Journal of International Law and Politics* 4/1999;
49. Клеандров М. И., “Метаправо и мегаправо для урегулирования отношений с иным разумом“, *Право и государство* 4/2015;
50. Koskenniemi, Martti, “The Politics of International Law“, *European Journal of International Law* 1/1990;
51. Koskenniemi, Martti, Leino, Päivi, “Fragmentation of International Law. Postmodern Anxieties?” *Leiden Journal of International Law*, vol. 15, 2002;
52. Koskenniemi, Martti, *Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law*, Report of the Study Group of the International Law Commission, UN, A/CN.4/L.682, 13 April 2006;
53. Krasner, Stephen D., “Rethinking the Sovereign State Model“, *Review of International Studies*, vol. 27, 2001;
54. Krivokapić, Boris, „Обиčajna pravna pravila u međunarodnom pravu“, *Megatrend revija* 3/2012;
55. Krivokapić, Boris, “A Somewhat Different View of International Criminal Court“, in: J. Ćirić (ed.) *The Hague Tribunal Between Law and Politics*, Belgrade 2013;
56. Krivokapić, Boris, *Međunarodno javno pravo*, Beograd 2017;
57. Krivokapić, Boris, “On the Issue of So-called ‘Instant’ Customs in International Law“, *Acta Universitatis Danubius, Administratio* 1/2017;
58. Krivokapić, Boris, „Multinacionalne (transnacionalne) kompanije kao subjekti međunarodnog javnog prava“, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka* 7/2017;
59. Кривокапич, Борис, “Мягкоеправовмеждународномправе“, in: M. Lutovac (ed.) *Composite Materials, Ecology, Information Technology, Economics and Law*, Tivat 2017;
60. Krivokapić, Boris, „Pojam kosmičkog prava“, u: B. Krivokapić, D. Čović, N. Danilović (ur.): *Pravo 2018: Aktuelni problemi prava i pravne nauke*, Beograd 2018;
61. Krivokapić, Boris, „Međunarodni ugovori kao izvori kosmičkog prava“, *Pravni život* 12/2018;

62. Krivokapić, Boris, „Обицаји као извори међународног космичког права“, *Анали Правног факултета* 3/2018;
63. Кривокапић, Борис, „Важнейшие источники международного права-иих иерархическоевзаимоотношени“, *Юридический вестник Самарского университета*, Части 1 и 2, 4/2018 – 1/2019;
64. Кривокапић, Борис, „Државна сувереност и међународно право у ери глобализације“, у: А. Костић (ур.) *Државни поредак – Суверенитет у времену глобализације*, Београд 1999;
65. Ku, Charlotte, “Global Governance and the Changing Face of International Law”, *ACUNS Report & Papers*, 2/2001, <https://scholarship.law.tamu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1574&context=facscholar>;
66. Lake, David A, “The New Sovereignty in International Relations“, *International Studies Review* 3/2003;
67. Lepard, Brian D., *Customary International law: A New Theory with Practical Applications*, Cambridge – New York 2010;
68. Малков, С. П., *Международное космическое право*, Санкт – Петербург 2002;
69. Maogoto, Jackson, Nyamuya, “Sovereignty in Trasion: Human Rights and International Justice“, *University of Notre Dame Australia Law Review*, vol. 7, 2005;
70. Miller, Russel A., Bratspies, Rebecca M. eds., *Progress in International Law*, Martinus Nijhoff Publishers 2008;
71. Mills, Kurt, *Human Rights in the Emerging Global Order: A New Sovereignty?*, MacMilan Press/St. Martin’s Press 1998;
72. Nagan, Winston P., Hammer, Craig, “The Changing Character of Sovereignty in International Law and International Relations“, *Columbia Journal of Transnational Law*, vol. 43, 2004;
73. Oellers-Frahm, Karin, “Multiplication of International Courts and Tribunals and Conflicting Jurisdiction – Problems and Possible Solutions“, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, vol. 5, 2001;
74. Peters, Anne, “Humanity as the A and Ω of Sovereignty“, *European Journal of International Law* 3/2009;
75. Peters, Anne, “The Refinement of International Law: From Fragmentation to Regime Interaction and Politicization“, *European Journal of International Law* 3/2017;
76. Ratner, Steven R., “International Law: The Trials of Global Norms“, *Foreign Policy* 110/1998;
77. Reisman, Michael, “International Law after the Cold War“, 1990, *American Journal of International Law* 4/1990;
78. Romano, Cesare P. R., “The proliferation of international judicial bodies: the pieces of the puzzle“, *Journal of International Law and Politics* 4/1999;
79. Scharf, Michael P., „International Law in Crisis: A Qualitative Empirical Contribution to the Compliance Debate“, *Cordozo Law Review* 1/2009;

80. Scharf, Michael P., “Accelerated Formation of Customary International Law“, *ILSa Journal of International & Comparative Law* 2/2014;
81. Schreuer, Christoph, “The Waning of the Sovereign State: Towards a New Paradigm for International Law?“, *European Journal of International Law* 1/1993;
82. Simmons, Beth, “International Law”, in: Carlsnaes Walter, Risse Thomas, Simmons Beth A.: *Handbook of International Relations*, Sage 2013;
83. Slaughter, Anne-Marie.M., “The Real New World Order”, *Foreign Affairs* 5/1997;
84. Stark, Barbara, “International Law from the Bottom Up: Fragmentation and Transformation”, *University of Pennsylvania Journal of International Law* 4/2013;
85. Steinberg, Richard H., “Who is Sovereign?“, *Stanford Journal of International Law* 2/2004;
86. Sterio, Milena, “The Evolution of International Law“, *Boston College International and Comparative Law Review* 2/2008;
87. Sterns, Patricia Margaret, Tennen, Leslie I., “SETI, Metalaw, and Social Media“, in: P. M. Sterns, L. I. Tennen I., eds. *Private Law, Public Law, Metalaw and Public Policy in Space*, Springer 2016;
88. Sundahl, Mark J., Gopalakrishnan K. eds., *New Perspectives of Space Law*, International Institute of Space Law 2011;
89. Tractman, Joel P., “The Crisis of International Law“, *Case Western Reserve Journal of International Law* 1/2011;
90. Tronchetti, Fabio, *Fundamentals of Space Law and Policy*, Springer 2013;
91. Van Aaken, Anne, “To Do Away with International Law? Some Limits to ‘The Limits of International Law’“, *European Journal of International Law* 1/2006;
92. Verhoeven, Joe, “Sovereign States: A Collectivity or a Community?“, *Hitotsubashi Journal of Law and Politics*, Special Issue, 1994;
93. Waldron, Jeremy, “The Rule of Law in International Law“, *Harvard Journal of Law & Public Policy* 1/2006;
94. Wuerth, Ingrid, “International Law in the Post-Human Rights Era”, *Texas Law Review*, vol. 96, 2017;
95. Zick, Timothy, “Are the States Sovereign?“, *Washington University Law Quarterly*, vol. 83, 2005;
96. Zifcak, Spencer, ed., *Globalisation and the Rule of Law*, Routledge 2005;
97. Zimmermann, Andreas, Hoffmann, Reiner, *Unity and Diversity of International Law*, Duncker & Humblot, Berlin 2006.

Academician, Full Professor Boris Krivokapić, LL.D.

Russian Academy of Natural Sciences – RAEN (Dept. of Socio-Economic and Legal Issues), Moscow

Business and Law Faculty, University “Union – Nikola Tesla”, Belgrade

Law Faculty, Samara National University “S. P. Korolev”, Samara

PERSPECTIVES OF INTERNATIONAL LAW

Summary

Although it is impossible to peek into tomorrow and find out what exactly awaits us, we can already assume with a great deal of certainty that we will face the recomposition of the international community, the emergence of new subjects of international relations, revolutionary breakthroughs in science and technology, mass use of artificial intelligence, colonization of outer space etc. The pandemic we are currently dealing with can very easily leave its own mark in various ways. Therefore, an interesting question is, in which direction will the development of international law move? The work has eight parts. The first one gives an overview of globalization, internationalization and regionalization and their significance for international law, as well as the impact of international law itself on these processes. The second part deals with the subjects of international law - states, quasi-states, international organizations, quasi-international organizations, subjects sui generis, individuals, groups and humanity. In the following two sections, the expected directions of development of international legislation (the sources of international law) and international courts are discussed. The fifth part is dedicated to the space law, which will certainly experience boom, along with the new phase of the conquest of the outer space and, especially, the beginning of its colonization. Since it is not realistic to believe that wars will disappear, the next part of the article deals with the law of armed conflicts. The seventh part briefly indicates that other areas of international law will also undergo appropriate changes. The eighth part is dedicated to very interesting problem of fragmentation of international law, and the last, ninth part, deals with the crisis and consistent implementant of international law.

Key words: *International Law; Globalization; Internationalization; Regionalization; Subjects of International Law; International Courts; Space Law; XXI Century.*